

Over de logische samenhang tussen casus en regels

Bart Verheij

Kunstmatige Intelligentie, Rijksuniversiteit Groningen

<http://www.ai.rug.nl/~verheij>

Samenvatting

De twee belangrijkste typen rechtsbronnen zijn regelgeving en precedentes. Beide typen hebben een bijbehorend redeneerpatroon voor het vaststellen van rechtsgevolgen: regelgeving kan worden toegepast en precedentes kunnen worden nagevolgd. De modellering van deze twee redeneerpatronen met behulp van logische technieken heeft recent een hoge vlucht genomen. Over de logische samenhang tussen de twee is minder bekend, al is ook hier al vooruitgang geboekt. Dit stuk richt zich op deze samenhang. De hoofdvraag is: in hoeverre zijn regeltoepassing en precedentnavolging als twee kanten van eenzelfde logische medaille te beschouwen? Bevindingen uit het grensgebied van logica & recht zullen hierbij als uitgangspunt dienen.

1 Inleiding

Rechtsvaststelling is geen vrije activiteit, maar wordt geacht gebonden te zijn aan het recht zoals dat geldt op het moment van vaststelling. Voor rechtsvaststelling moet het geldende recht dan ook gevonden worden. Regelgeving en precedentes zijn belangrijke, wellicht de belangrijkste, bronnen voor rechtsvinding. De rol van regelgeving en precedentes bij rechtsvinding en -vaststelling kan van land tot land en van *jurisdictional sphere* tot *jurisdictional sphere* (vergelijk Summers 2005) verschillen. De verhouding tussen regelgeving en precedentes en de mate waarin precedentes als formele rechtsbronnen worden beschouwd (in die zin dat de regels die eruit voortvloeien rechtsregels zijn; vergelijk Hart's rules of recognition, 1961, 1994) zijn bijvoorbeeld tot op zekere hoogte gekleurd door de concrete invulling in een voorliggend rechtssysteem. De verschillen zijn echter kleiner dan soms wordt gedacht, zoals blijkt uit rechtsvergelijkend onderzoek (MacCormick & Summers 1997). Een belangrijke en -- terugkijkend -- niet erg onverwachte conclusie is dat regelgeving en precedentes beide significant zijn bij juridisch beslissen en bij rechtsontwikkeling, onafhankelijk van de vraag of precedentes officieel als formeel bindend worden beschouwd of anderszins normatieve kracht hebben (p. 532). MacCormick & Summers concluderen zelfs dat de opvatting om precedentes slechts als *de facto* bindend te beschouwen (die in sommige civil law landen wordt geuit om de hier en daar bestaande traditionele visie dat precedentes niet bindend zijn te redden) 'at least highly misleading and at most highly fictional' is. Ze stellen dat precedentes *de jure* bindend zijn, zelfs als dat niet expliciet is erkend.

In dit artikel nemen we de nodige afstand van de concrete invulling van de verhouding tussen regelgeving en precedentes en staan we stil bij hun logische rol bij rechtsvaststelling. De grondvraag is:

In hoeverre zijn er logische verschillen tussen de rol van regelgeving en precedentes bij rechtsvaststelling?

Enigszins anders geformuleerd:

Verschilt rechtsvaststelling in een rechtssysteem met enkel regelgeving logisch gezien van een systeem met enkel precedentes?

Voor een goed begrip van de genoemde vragen moet ik aangeven wat ik (in dit betoog) versta onder logische verschillen.¹ Onder logica versta ik hier formele gevolgtrekkingsystematiek. Logische verschillen zijn verschillen die met het systematisch trekken van conclusies op basis van formele patronen te maken hebben. Er zouden zich bijvoorbeeld verschillen kunnen voordoen over de met regelgeving en precedenteren gepaard gaande patronen van conclusies trekken, over regelgeving en precedenteren als grondslag voor het trekken van conclusies, over hun interpretatie en over de genericiteit dan wel specificiteit van regelgeving en precedenteren. We gaan deze mogelijke aanleidingen voor logische verschillen één voor één langs.

2 Toepassing van regelgeving en navolging van een precedent

Op wat voor manier kunnen regelgeving en precedenteren gebruikt worden voor het trekken van conclusies? De basisvormen zijn de toepassing van regelgeving en de navolging van precedenteren. Toepassing van regelgeving kan als volgt schematisch worden samengevat:

- (1) *Toepassing van regelgeving*
Er is een regel met voorwaarden A, B, C, ... en conclusie Z.
Aan de voorwaarden A, B, C, ... is voldaan in de huidige casus.
DUS
Conclusie Z kan getrokken worden.

In woorden: als aan de voorwaarden van een regel is voldaan, kan de conclusie van de regel getrokken worden. Bij het expliciteren van het basispatroon van navolging van precedenteren zijn twee benaderingen mogelijk. Ten eerste kunnen precedenteren zelf een regelgevend karakter hebben (zoals al aan de orde geweest is: *de jure* dan wel *de facto*). Een voorbeeld is het Lindenbaum-Cohen arrest (HR 31 januari 1919, NJ 1919, 161) waarin de herijking van onrechtmatigheid in de vorm van een regel werd geformuleerd. Precedentnavolging neemt dan de vorm aan van het toepassen van een regel geformuleerd in de precedent. De tweede benadering van precedentnavolging is de analogie. De kerngedachte is dat voor analogische navolging van een precedent een voorliggende casus relevante overeenkomsten met het precedent moet hebben.² Deze meer karakteristieke en van regelgeving onderscheiden kern van precedentnavolging is voor het voorliggende betoog van meer belang en kan als volgt worden weergegeven:

- (2) *Analogische navolging van een precedent*
Er is een precedent met A, B, C, ... als relevante factoren voor conclusie Z.
De huidige casus komt op de relevante factoren A, B, C, ... met de precedent overeen.
DUS
Conclusie Z kan getrokken worden.

In woorden: als een casus op de relevante factoren met een precedent overeen komt kan de conclusie van de precedent getrokken worden.

Bij deze twee gevolgtrekkingspatronen past een drietal kanttekeningen. Ten eerste over hun vorm: we gebruiken hier de techniek van argumentatieschema's (zoals gebruikt in argumentatietheoretisch onderzoek) voor de specificatie en analyse van gevolgtrekkingspatronen die mensen in redeneringen gebruiken. Met name het

¹ Zie voor mijn opvattingen over de aard van logica in relatie tot het recht bijvoorbeeld Verheij (1999, 2003).

² Zie ook Roth (2003, p. 9-13) voor een nadere bespreking van regelextractie en casusvergelijking als onderscheiden methoden van precedentnavolging.

werk van Walton (1996, 2005) is voor deze semi-formele analysestijl een relevante bron. De hier gehanteerde stijl volgt die van Verheij (2003), waarin een connectie wordt gelegd met methodologische kennisrepresentatie zoals die in de kunstmatige intelligentie gebruikelijk is.

Ten tweede een kanttekening over het gebruik van argumentatieschema's: ze zijn niet dwingend. Er zijn uitzonderingen op mogelijk en hun geldigheid kan aan voorwaarden gebonden zijn. Het is bijvoorbeeld niet zo dat op basis van schema (1) *altijd* de conclusie van een regel volgt als aan de voorwaarden is voldaan. Uitzonderingen op de regel zijn altijd mogelijk.³ Bij het schema voor precedentnavolging speelt de vraag of het beginsel van *stare decisis* waarop het gegrond is wel geldig is in het rechtssysteem waartoe de voorliggende casus behoort. Als dat niet zo is vervalt de geldigheid van het schema. Dat neemt niet weg dat de schema's pretenderen een gevolgtrekkingsvolmacht ('inference license') weer te geven: in beginsel en onder de juiste voorwaarden kan het schema gebruikt worden om er conclusies op te baseren. De echo van Toulmin's (1958) beroemde argumentatiemodel is duidelijk: een concrete gevolgtrekkingsvolmacht vereist een generieke volmacht (Toulmin's 'warrant') waar tegenwerpingen op mogelijk zijn ('rebuttal') en die mogelijk een grondslag ('backing') nodig heeft.⁴ In de rest van dit betoog komt een aantal van deze eigenschappen van argumentatieschema's nog nader aan de orde. Gezien de beschikbare ruimte kunnen tegenwerpingen niet behandeld worden.

Ten derde een kanttekening over de precieze inhoud van de gevolgtrekkingspatronen: de weergegeven inhoud is weliswaar bedoeld ter explicitering van een argumentatiepatroon, maar pretendeert geen absolute juistheid of exacte weergave. Hier komen de grenzen van specificatie in beeld: de variatie in het gebruik van een schema -- alleen al door alle talige mogelijkheden -- is te groot om daar in een bondig schema recht aan te doen. De specificatie van een argumentatieschema is dan ook naar zijn aard plooibaar (zie ook de discussie van Walton's werk door Verheij 2003). Bovendien kan de specificatie van een argumentatieschema gekleurd zijn door een doel. Een hoofddoel bij de schemaspecificatie in de argumentatietheorie (zoals bijvoorbeeld in het genoemde werk van Walton) is om als hulpmiddel te kunnen dienen voor de analyse en evaluatie van argumentatieve teksten. Hier worden argumentatieschema's ingezet met een onderzoeksdoel: de explicitering van redeneerpatronen is een methodologisch hulpmiddel voor het onderzoeken van de logische samenhang tussen redeneren op basis van regelgeving en van precedënten.

Wat gebeurt er nu als we de twee schema's met dicht geknepen ogen bekijken en ons concentreren op hun logische vorm? *Dan hebben beide dezelfde vorm:*

(3) A, B, C, ... --> Z
 A, B, C, ...

 Z

Zo bezien (en alleen zo; zie wat komen gaat) kunnen beide schema's beschouwd worden als een variant van de aloude afleidregel Modus ponens. Het trekken van de conclusies kwam al in dezelfde bewoording voor in de twee schema's. De conditionele structuur A, B, C, ... --> Z is in de schema's op twee manieren geïnstantieerd, namelijk als 'Er is een regel met voorwaarden A, B, C, ... en conclusie Z' en als 'Er is een precedent met A, B, C, ... als relevante factoren voor conclusie Z'. De minor A, B, C, ... verschilt op verwante manier in woordkeus.

³ Hoe logisch gezien met tegenwerpingen kan worden omgegaan valt buiten dit verhaal. Zie Verheij (2003, 2005) voor een benadering en verdere verwijzingen.

⁴ Zie Hitchcock & Verheij (2006) voor een recent onderzoek over Toulmin's argumentatiemodel.

U voelt zich wellicht enigszins bedrogen: uiteraard zijn de schema's zo *geconstrueerd* dat ze deze zelfde vorm hebben. Dat zo'n constructie mogelijk is komt ten eerste door de genoemde plooibaarheid van argumentatieschema's. In zoverre balanceert deze analyse inderdaad op de rand van bedrog. Maar er is een tweede, en belangrijker, oorzaak dat deze constructie mogelijk is: er is wel degelijk een logische verwantschap tussen toepassing van regelgeving en analogische navolging van precedënten, en deze analyse maakt die zichtbaar. De abstracte reconstructie maakt die samenhang zichtbaar.

Laten we eens een aantal andere mogelijke tegenwerpingen beschouwen.

3 Grondslag

Een eerste tegenwerping is dat de Modus ponens vorm (3) van toepassing van regelgeving en van analogische navolging van een precedent een centraal verschil tussen de twee onder de mat veegt, namelijk de *grondslag* van het conditionele verband. Deze tegenwerping wijst inderdaad een eerste centraal verschil tussen de twee redeneerpatronen aan. Is het ook een logisch verschil? Mijn antwoord is: nee. Het conditionele verband, of liever: de gevolgtrekkingsvolmacht, komt weliswaar op een andere grondslag tot stand, maar logisch gezien ligt daar eenzelfde structuur onder. Ik baseer dit standpunt op de volgende twee schema's:

- (4) *Regelgeving als grondslag van regels*
 Op regelgeving G is de regel met voorwaarden A, B, C, ... en conclusie Z gebaseerd.
 G is geldige regelgeving.
 DUS
 Er is een regel met voorwaarden A, B, C, ... en conclusie Z.
- (5) *Precedenten als grondslag van relevante factoren*
 In precedent G zijn de factoren A, B, C, ... relevant voor conclusie Z.
 G is een gezaghebbend precedent.
 DUS
 Er is een precedent met A, B, C, als relevante factoren voor conclusie Z.

Het eerste schema maakt expliciet hoe regels hun grondslag vinden in regelgeving. Merk overigens op dat een verwant schema te geven is voor precedënten als (*de jure* dan wel *de facto*) grondslag voor regels. Het tweede schema specificeert hoe een precedent grondslag is voor de voor een conclusie relevante factoren.

We kunnen weer van de concrete invulling van beide schema's abstraheren en zo de volgende logische structuur onderscheiden:

- (6) $G \rightarrow (A, B, C, \dots \rightarrow Z)$
 G

 A, B, C, ... $\rightarrow Z$

Deze structuur is logisch gezien een speciaal geval van Modus ponens, met een conditionele zin als conclusie en een bijbehorende geneste conditionele zin als hoofdpremisse. De structuur maakt expliciet dat een concrete gevolgtrekkingsvolmacht (hier weergegeven als: A, B, C, ... $\rightarrow Z$) gebaseerd kan zijn op een grondslag zonder nadere logische structuur. Bij regelgeving is die grondslag de geldigheid van de betreffende regelgeving; bij precedënten is dat het gezag van een precedent.

De geneste conditionele zin $G \rightarrow (A, B, C, \dots \rightarrow Z)$ kan tot een iets andere bewoording van de respectievelijke eerste voorwaarden in de argumentatieschema's leiden, namelijk als volgt:

Uit regelgeving G *volgt* de regel voor met voorwaarden A, B, C, ... en conclusie Z.
Uit precedent G *volgt* de relevantie van de factoren A, B, C, ... voor conclusie Z.

Deze bewoording benadrukt dat een gevolgtrekkingsvolmacht (in de vorm van een regel of relevante factoren) een gevolg is van een logisch gezien ongestructureerde grondslag. Dit kan als opstapje dienen voor een visie op interpretatie van regelgeving en precedenten. Immers: de schema's maken weliswaar duidelijk waar standpunten over regels en relevantie hun grondslag kunnen vinden, maar wat als zulke standpunten zelf ter discussie staan? Hoe stel je vast welke regel uit regelgeving volgt en welke factoren relevant zijn voor een conclusie in een precedent?

4 Interpretatie

Regelgeving en precedenten zijn dan weliswaar bron van recht, maar voor de precieze inhoud van regelgeving en precedenten is interpretatie nodig. Bij zogenaamde grammaticale interpretatie is dat een rechtstreeks proces dat geen specifieke juridische kennis vereist: de inhoud van het recht is wat er volgens normaal spraakgebruik staat. Zoals bekend voldoet deze vorm van letterlijke interpretatie vaak niet, en zijn afwijkingen van een naïeve lezing van de bron nodig (zie Scholten 1974 en voor een interessante *update* van de rol van rechtsvindingsmethoden Bruggink 1992).

Een mogelijke tegenwerping tegen de hier beschouwde logische samenhang tussen regelgeving en precedenten bij rechtsvaststelling is dan ook dat er geen recht kan worden gedaan aan de noodzakelijke interpretatie van regelgeving en precedenten. Immers in de schema's (4) en (5) wordt de interpretatie van de grondslag als uitgangspunt genomen, namelijk in hun eerste premissen. Bij schema (4) is die eerste premisse bijvoorbeeld 'Op regelgeving G is de regel met voorwaarden A, B, C, ... en conclusie Z gebaseerd' en daarmee -- zo vervolgt deze tegenwerping -- is het probleem van interpretatie buitenspel gezet.

In een bepaalde zin is deze tegenwerping terecht. De schema's (4) en (5) en de bijbehorende abstractie (6) lossen het interpretatieprobleem niet op. Het punt is echter dat dat geen logisch probleem is maar een inhoudelijk. Het antwoord op de tegenwerping is dan ook dat de 'interpretatiezinnen', die in (6) logisch-abstract zijn samengevat als $G \rightarrow (A, B, C, \dots \rightarrow Z)$, zelf de uitkomst kunnen zijn van een redenering. Zo'n redenering met een interpretatiezin als conclusie bevat de inhoudelijke overwegingen die tot de interpretatie leiden. Stel bijvoorbeeld dat een letterlijke, grammaticale lezing van een bron G (bijvoorbeeld een wettelijke bepaling of een uitspraak van de Hoge Raad) tot de interpretatie A, B, C, ... $\rightarrow Z$ van de bijbehorende gevolgtrekkingsvolmacht aanleiding geeft, maar dat volgens het onderliggende doel van de bron een andere interpretatie A', B', C', ... $\rightarrow Z'$ de juiste is, dan zal niet $G \rightarrow (A, B, C, \dots \rightarrow Z)$, maar $G \rightarrow (A', B', C', \dots \rightarrow Z')$ de juiste interpretatiezin zijn. Als het doel wordt aangeduid met D, en I en I' de grammaticale en de teleologische interpretatiezin zijn, dan betekent dit dat niet $D \rightarrow I$ maar $D \rightarrow I'$ aangenomen kan worden. In deze situatie kan dan I' worden afgeleid (uit $D \rightarrow I'$ en D) en niet I.

5 Genericiteit en specificiteit

Een volgend verschil tussen regelgeving en precedenten -- en misschien gevoelsmatig wel het belangrijkste -- is de genericiteit van regelgeving tegenover de specificiteit van precedenten. Regelgeving geeft generieke voorwaarden voor een bijbehorende generieke conclusie. Pas bij toepassing worden de voorwaarden en conclusie specifiek gemaakt. Vanuit dit gezichtspunt bekeken heeft de regel dat dieven strafbaar zijn als generieke voorwaarde dat iemand een dief is en als

generieke conclusie dat die persoon strafbaar is. Bij toepassing van de regel wordt als het ware de ongespecificeerde persoon 'ingevuld'. Zo kan toepassing van de diefstalregel ertoe leiden dat Jan een dief is omdat hij strafbaar is.

Om genericiteit en specificiteit in een schema zichtbaar te maken gebruiken we de conventie dat hoofdletters voor generieke standen van zaken staan (zoals regelvoorwaarden en regelconclusies) terwijl kleine letters voor specifieke standen van zaken staan (zoals concrete feiten en hun (rechts)gevolgen).⁵ A kan bijvoorbeeld staan voor het generieke "Iemand is een dief" en a voor een bijbehorende concretisering "Jan is een dief". Zo komen we tot de volgende aanpassing van schema (1):

- (7) Er is een regel met voorwaarden A, B, C, ... en conclusie Z.
Aan de voorwaarden A, B, C, ... is in de huidige casus voldaan door a, b, c,
...
DUS
Conclusie z kan getrokken worden.

Merk op dat een *concrete* conclusie z behorend bij de generieke conclusie Z kan worden getrokken.

Logisch gezien kan genericiteit worden weergegeven door het gebruik van variabelen en hun instantiëring. We kunnen het logische basisschema (3) aanpassen om de rol van genericiteit en specificiteit zichtbaar te maken:

- (8) $A(x), B(x), C(x), \dots \rightarrow Z(x)$
 $A(t), B(t), C(t), \dots$

 $Z(t)$

De formule $A(x)$ kan beschouwd worden als een schematische weergave van al zijn instanties $A(t), A(t'), A(t''), \dots$. Merk op dat schema (8) beter dan (7) het verband tussen de instantiëring van de regelvoorwaarden en van de conclusie kan weergeven: in (8) wordt de variabele x in de conclusie op die manier geïnstantieerd die past bij de instantiëring van de regelvoorwaarden, namelijk door t voor x in te vullen. In het voorbeeld van de diefstalregel: als Jan een dief is, is het ook Jan die strafbaar is, en niet Piet of Marie. In (7) is niet te zien dat de instantiëringen $A/a, B/b, C/c, \dots$ de instantiëring Z/z als het ware dicteren; in (8) is deze koppeling expliciet gemaakt.

Concluderend hebben we zo een analyse gevonden van de genericiteit van regelgeving en de toepassing ervan die leidt tot specifieke conclusies op basis van specifieke feiten. Deze vaker beschreven reconstructie hebben we nodig om de stap naar analogische navolging van precedënten te zetten. Precedenten zijn naar hun aard specifiek, want casusgebonden. In een precedent volgt op basis van concrete feiten een concrete conclusie.

Voor dit verhaal is de vraag relevant of de in schema (3) vastgelegde eenheid tussen toepassing van regelgeving en navolging van precedënten waaraan we tot nu toe hebben kunnen vasthouden verloren gaat. We hebben (3) vervangen door (8) om de genericiteit van regelgeving een plaats te geven. Wat betekent dit voor het schema van de analogische navolging van precedënten (2)? Laten we de volgende aanpassing van schema (2) bekijken:

- (9) Er is een precedent met A, B, C, als relevante factoren voor conclusie Z.
De huidige casus komt in de feiten a, b, c, ... met de relevante factoren A, B, C, ... met de precedent overeen.
DUS

⁵ Hierin volgen we de elegante, bondige formele stijl van Loui & Norman (1997).

Conclusie z kan getrokken worden.

De aanpassing bestaat eruit dat in (9) de concrete overeenkomsten tussen de huidige casus met de precedent expliciet zijn gemaakt. In het licht van de discussie van genericiteit en specificiteit is er nu wel een probleem dat te maken heeft met onze conventie dat hoofdletters voor generieke standen van zaken staan en kleine letters voor specifieke. Het probleem bestaat eruit dat de eerste premisse van schema (9) relevante factoren en de bijbehorende conclusie in een precedent als generieke standen van zaken beschrijft, terwijl een precedent naar zijn aard een specifieke beslissing in een specifiek geval is.

Er zijn twee wegen om dit probleem op te lossen. De eerste benadrukt het specifieke karakter van precedenteren:

- (10) Er is een precedent met a, b, c, ... als relevante feiten voor conclusie z.
De huidige casus komt in de feiten a', b', c', ... met de relevante feiten a, b, c, ... van de precedent overeen.
DUS
Conclusie z' kan getrokken worden.

Het verschil tussen (9) en (10) bestaat eruit dat in het laatste schema de concrete feiten en de bijbehorende concrete conclusie uit het precedent worden gebruikt.

Een logische analyse van (10) die -- analoog aan de stap van (7) naar (8) -- gebruikt maakt van variabelen en hun instantiëring ziet er zo uit:

- (11) A(t), B(t), C(t), ... --> Z(t)
A(t'), B(t'), C(t'), ...

Z(t')

Verskil met (8) is dat de eerste premisse hier een geïnstantieerde conditionele zin is in plaats van een generieke (door het gebruik van een logische term t in plaats van een variabele x). Logisch gezien zijn (8) en (11) heel verschillend van aard: het laatste schema is in standaardlogische interpretaties geldig, het eerste niet.

De tweede manier om het probleem dat (9) geen recht doet aan de specificiteit van precedenteren, te benaderen is door de kijk op precedenteren en hun analogische navolging enigszins te veranderen. En wel als volgt: precedenteren zijn weliswaar specifiek in de zin dat ze een concrete beslissing op grond van concrete feiten bij een concrete casus behelzen, *maar van die concreetheid wordt geabstraheerd* bij de analogische navolging van een precedent. In *Donoghue v Stevenson* [1932] AC 562 (HL) ging het concreet om aansprakelijkheid vanwege een rotte slak in een fles gemberbier, maar als precedent telt veeleer de aansprakelijkheid van een fabrikant voor zijn producten. Anders gezegd: een precedent is als beslissing concreet, maar als rechtsbron generiek.

In feite hebben we in de formulering van (9) al vooruit gelopen op deze visie op precedenteren en hun navolging. Niet toevallig spreken we in (9) van relevante *factoren* en niet van relevante *feiten* om zo de genericiteit van de precedent als rechtsbron uit de verf te laten komen.⁶

In deze visie kan (8) de gemeenschappelijke basis blijven die ten grondslag ligt aan zowel toepassing van regelgeving als van analogische navolging van precedenteren. Het verschil dat regelgeving generiek is en precedenteren specifiek is geen noodzakelijk logisch verschil gebleken door te erkennen dat precedenteren als rechtsbron (in plaats van als beslissing) een generiek karakter hebben. Als (11) in plaats van (8) als logische grondstructuur werd gekozen, zou ten onrechte de concreetheid van de aan de precedent ten grondslag liggende casus benadrukt worden.

⁶ Zie Ashley's (1990) analyse van factoren bij redeneren met precedenteren.

Conclusie van deze verhandeling is dat de verschillende rollen die regelgeving en precedentes bij rechtsvaststelling spelen inhoudelijk en institutioneel van aard zijn en niet logisch. Deze conclusie is gebaseerd op een analyse van de bij regelgeving en precedentes behorende argumentatieschema's, hun grondslagen, interpretatie van regelgeving en precedentes en hun genericiteit dan wel specificiteit. We hebben betoogd dat zowel regelgeving als precedentes gevolgtrekkingsvolmachten (*inference licenses*) geven volgens eenzelfde logisch basispatroon. Weliswaar hebben die een verschillende grondslag (namelijk regelgeving dan wel een precedent), maar dat is geen logisch verschil. Ook interpretatie is in de hier geschetste logische mal in te passen. Zelfs de genericiteit van regels en de specificiteit van precedentes leidt niet tot een logisch verschil doordat precedentes bij hun navolging een generiek karakter hebben. Er zijn nog andere mogelijke logische verschillen die hier niet aan bod kunnen komen. Voorbeelden zijn uitzonderingen, conflicten, leemten, tegenwerpingen, onderliggende overwegingen en analogisch redeneren. Behandeling van deze onderwerpen moet tot een andere gelegenheid worden uitgesteld.

Tot slot een opmerking over juridische relevantie. De analyse komt steeds uit op het primaat van inhoud in plaats van vorm.⁷ Net zo is het in de juridische praktijk van belang om dat inhoudelijke primaat voor ogen te houden. Ook in het recht is vorm geen doel op zichzelf, maar enkel een middel om doelen op menselijke schaal te bereiken. In dit licht gezien is dit verhaal eigenlijk een betoog voor redelijkheid en billijkheid en tegen dwingend legalisme.

Aangehaalde werken

K.D. Ashley (1990). *Modeling legal argument. Reasoning with cases and hypotheticals*. Cambridge (Massachusetts): The MIT Press.

J.J.H. Bruggink (1992). *Op zoek naar het recht. Rechtsvinding in rechtheoretisch perspectief*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

H.L.A. Hart (1961, 1994). *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press.

D.L. Hitchcock & B. Verheij (red.) (2006). *Arguing on the Toulmin Model. New Essays in Argument Analysis and Evaluation* (Vol. 10). Dordrecht: Springer-Verlag.

R.P. Loui & J. Norman (1997). Eliding the Arguments of Cases. *Manuscript*. Beschikbaar op <http://www.cs.wustl.edu/~loui/ratjur.txt> (21 maart 2007).

N. McCormick & R.S. Summers (red.) (1997). *Interpreting Precedents. A Comparative Study*. Aldershot: Dartmouth Publishing.

P. Scholten (1974). *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk recht. Algemeen Deel*. Zwolle: Tjeenk Willink.

R.S. Summers (2005). *Form and Function in a Legal System: A General Study*. New York (New York): Cambridge University Press.

S.E. Toulmin (1958). *The uses of argument*. Cambridge: University Press.

S.E. Toulmin (2001). *Return to Reason*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.

B. Verheij (1999). 'Logic, context and valid inference. Or: Can there be a logic of law?'. In: H.J. van den Herik, M.-F. Moens, J. Bing, B. van Buggenhout, J. Zeleznikow & C.A.F.M. Grütters (red.), *Legal Knowledge Based Systems. JURIX 1999: The Twelfth Conference*. Nijmegen: Gerard Noodt Instituut, p. 109-121.

B. Verheij (2003). 'Dialectical argumentation with argumentation schemes: An approach to legal logic'. In: *Artificial Intelligence and Law*, 11(1-2), p. 167-195.

⁷

Vergelijk ook Toulmin's standpunt (2001) over vorm en inhoud.

B. Verheij (2005). 'Evaluating arguments based on Toulmin's scheme'. In: *Argumentation*, 19(3), p. 347-371.

D.N. Walton (1996). *Argument Schemes for Presumptive Reasoning*. Mahwah (New Jersey): Lawrence Erlbaum Associates.

D.N. Walton (2005). *Argumentation Methods for Artificial Intelligence in Law*. Berlin: Springer-Verlag.